

ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТОК ДЕРЕВ'ЯНОЇ НАСКЕЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ В СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНАХ

В. Рожко, аспірант

Національний університет «Львівська політехніка»

Ключові слова: дерев'яна наскельна архітектура, графічна реконструкція, реставрація пам'яток архітектури, охорона культурної спадщини, культурний туризм, сільські регіони.

Об'єкти дерев'яної наскельної архітектури – унікальні зразки середньовічного будівництва, розміщені в депресивних сільських регіонах у середовищі природного ландшафту. Завдяки унікальності, а також збереженим природним та історично сформованим агроландшафтам, пам'ятки є об'єктами масового відвідування туристами. За відсутності туристичної інфраструктури відвідувачі підсилюють природне руйнування скельних комплексів. Для вирішення проблем дерев'яної наскельної архітектури автор пропонує рухатися шляхом культурного туризму, економічна ефективність якого дозволить не тільки зберігати та розвивати пам'ятки, а й навколишні сільські регіони. При цьому пам'ятки та їх природно-історичне середовище повинні сприйматися не лише як головна атракція, а й як найбільша цінність, що має бути збереженою. Тут не слід поспішати з рішеннями про натурне відтворення дерев'яної забудови на скелях.

Постановка проблеми. Пам'ятки дерев'яної наскельної архітектури – унікальний спосіб середньовічного будівництва на скелях, що завдяки численним видовбаним у камені заглибленням для кріплення конструкцій (далі – сліди забудови) дає змогу виконати графічну реконструкцію забудови з високою достовірністю. Нині на території України відомо сім пам'яток поблизу сіл Розгірче, Бубнище, Урич та смт. Підкамінь [1, с. 18].

Відомі об'єкти дерев'яної наскельної архітектури розташовані в депресивних сільських регіонах, у середовищі природного ландшафту. На сьогодні всі пам'ятки перебувають у стані різної інтенсивності руйнування від природних та антропогенних чинників, є місцями масового відвідування туристами за повної відсутності або стихійності туристичної інфраструктури. Тому особливо актуальним є відшукати оптимальний дієвий комплексний підхід до збереження та розвитку унікальних пам'яток у сьогоденних реаліях.

Наскельне місто-фортеця Тустань є найдослідженішим зразком дерев'яної наскельної архітектури та єдиним комплексом, на якому для його збереження та раціонального використання створено Державний історико-культурний заповідник. Тому Тустань поблизу села Урич буде об'єктом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті «Тустань. Державний історико-культурний заповідник» М. Рожко розглядає питання збереження пам'ятки, цінних ландшафтів і традиційної архітектури села через функціонування спеціально створеної державної установи, обґрунтовує цінність натурального відтворення дерев'яної наскельної фортеці та створення Музею народної архітектури і побуту [2]. Історичний розвиток та сучасний стан села Урич, його архітектури та історично сформованого агроландшафту описує Л. Пархуць [3]. Ми пропонуємо комплексний підхід до збереження та розвитку міста-фортеці Тустань [4]. На сьогодні відсутні дієві проекти розвитку пам'яток дерев'яної наскельної архітектури та прилеглих сіл.

Постановка завдання. Метою статті є на прикладі фортеці Тустань поблизу села Урич Сколівського району Львівської області проаналізувати можливі та вибрати оптимальний дієвий спосіб збереження, відтворення та розвитку пам'яток дерев'яної наскельної архітектури в сучасних умовах, спроєктувати можливий позитивний вплив на розвиток довколишніх сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Місто-фортеця Тустань існувало у IX-XVI ст. як оборонний, адміністративний та митний пункт на трьох скельних комплексах. Пам'ятка, крім скель зі слідами дерев'яної забудови, охоплює багаторядні вали та рови, дамбу, прилеглу територію з культурними шарами. Щороку на початку вересня традиційно відбувається Фестиваль української середньовічної культури «Тустань», який на 2-3 дні об'єднує 10-15 тисяч відвідувачів, відтворюючи та популяризуючи історичне середовище пам'ятки.

Село Урич, поблизу якого існувало наскельне місто-фортеця Тустань, засноване у долинному просторі, названому Урицькою котловиною [3, с. 502]. Простір котловини формується зустрічними схилами двох паралельних хребтів, один з яких утворює природний «амфітеатр» довкола центральної групи скель.

Довколишній ландшафт, сформований переважно лісами, полонинами, почленованим потоками рельєфом, на сьогодні, за винятком незначних деградованих від нафтовидобутку ділянок, не порушений негативним антропогенним впливом. В Урицькій котловині, окрім лісів, зберігся історично сформований агроландшафт з архаїчною дрібноконтурною структурою [3, с. 520]. У селі Урич збереглися зразки традиційної бойківської архітектури XIX – початку XX ст. [3, с. 521]. Саме село – на межі занепаду – депопуляції та деградації [3, с. 521], а традиційну цінну забудову знищують самі ж селяни, оббиваючи її будівлі пластиковою вагонкою чи невдало перебудовуючи.

Відвідуваність Тустані на сьогодні перевищила 50 тис. осіб за рік і невпинно продовжує зростати. Неорганізований туризм зі стихійними маршрутами, стоянками, вирубуванням дерев, розкладанням вогнищ, засміченням території також значний чинник руйнування (зношування) скель зі слідами забудови та ерозії ґрунтових схилів пам'ятки. Оскільки інтерес у суспільстві до пам'яток культури та природи постійно збільшується, кількість відвідувачів неможливо зменшити, тому їх необхідно активно організувати.

При вході на територію заповідника розташована стихійна торгівля харчами та сувенірами, з дисгармонійними тимчасовими накриттями, сміттям і шумом. Дороги до села Урич та від села до пам'ятки – у занедбаному стані, рідко ремонтуються. У селі функціонують три магазини та кафе-бар. Зі 119 садиб лише троє господарів готові приймати відвідувачів на ночівлю, при цьому не годуючи. У селі також є церква, народний дім «Просвіта» з бібліотекою, початкова школа та фельдшерсько-акушерський пункт.

Отже, для організації приїзду та перебування туристів необхідно забезпечити й упорядкувати першочергові елементи туристичної інфраструктури: дороги, автостоянки, харчування, ночівлю, зв'язок, інформування, знакування шляхів, туалети, медичне обслуговування тощо.

Збереження та розвиток пам'яток потребують матеріального ресурсу. У сучасних реаліях за обмеженості державного фінансування оптимальним способом самодостатнього розвитку, підтвердженим світовим досвідом, є культурний туризм, який поєднує привабливість культурної спадщини та прибутковість туризму. Культурний туризм створює великі можливості для розвитку дерев'яної наскельної архітектури та довколишніх сіл, але при цьому пріоритетом у прийнятті будь-яких рішень повинно бути збереження пам'ятки.

Основними об'єктами туристичної привабливості, а відповідно й охорони, є комплекс наскельного міста-фортеці Тустань, традиційна архітектура села Урич, історично сформований агроландшафт та природне середовище Урицької котловини. При цьому, незважаючи на привабливість ландшафту та села, саме унікальна пам'ятка дерев'яної наскельної архітектури є першочерговою метою подорожі й центром уваги відвідувачів.

На думку М. Рожка, доцільно повністю відтворити наскельне місто-фортецю станом на V будівельний період, пристосувавши її до відвідування та музейних функцій [2, с. 65-67]. Завдяки збереженням на скелях слідам забудова може бути відтворена з достовірністю до 90%. Після повної реконструкції унікальна пам'ятка національного значення, що не має відомих аналогів у світі, мала б стати музеєм-презентацією надзвичайно високого рівня майстерності будівничих. Відтворення фортеці зумовило б приплив відвідувачів вже не національного, а міжнародного масштабу.

Проте сьогодні низка чинників виступає проти повного натурального відтворення дерев'яної забудови наскельного міста-фортеці: попри високу достовірність графічної реконструкції М. Рожка, вона не є повною, залишаються невідомі частини; пристосування середньовічного об'єкта під сучасну функцію та будівельні норми (інженерні системи, протипожежна безпека, освітлення тощо) змінить її історичну достовірність; відтворена забудова закряє доступ до автентичних наскельних слідів, їх огляду та подальших досліджень; натурні дослідження Тустані незавершені; на скельному комплексі існує декілька аварійних ділянок з можливістю обвалу каменів особливо великих розмірів; сліди забудови, в які вкладатимуться дерев'яні конструкції при відтворенні фортеці, вивітрилися, тому не триматимуть колод, або їх треба додовбувати, тобто знищувати автентику. Крім того, сучасні міжнародні принципи реставрації не схвалюють повного відтворення зниклої пам'ятки на певний історичний період. Тому поспішати з рішенням про натурну реконструкцію не можна.

Сьогодні існують також інші можливі варіанти презентації дерев'яної середньовічної забудови

на скелях: комп'ютерне моделювання [5; 7], макетування у масштабі, трасування забудови у плані, зразок вкладеного дерева у наскельні сліди, світлові та лазерні презентації на скелях, відтворення фрагмента (наприклад, вежі чи стіни).

Сама ж пам'ятка й територія довкола потребують реставраційних робіт, про що детальніше описано в попередній статті автора [4, с. 710-712].

Туристичну інфраструктуру необхідно розвивати комплексно, з розробкою генплану заповідника і села Урич. Щодо реконструкції фортеці в натурі існувала думка про покладення на неї функцій, у тому числі обслуговування туристів (харчування, ночівля тощо). Під керівництвом М. Рожко розроблено проект музею народної архітектури і побуту, який планували створити у долині між селом і фортецею Тустань привезеними з довколишніх сіл будівлями. Крім того, М. Рожко пропонував реставрувати етнографічно цінні садиби, надавши їм музейної функції, а менш цінні використовувати для туристичних потреб [2, с. 65]. Проте на сьогодні це реально після створення першочергової інфраструктури, яка, очевидно, має бути спроектована окремо, прицільно та раціонально, щоб бути дієвою. Необхідно також упорядкувати стихійну торгівлю селян і розширити їх залучення до обслуговування пам'яток, зокрема у сфері агротуризму [6].

Для ефективного керування процесом збереження та розвитку пам'ятки дерев'яної наскельної архітектури необхідне функціонування державної установи, винятково з цією метою створеної. У цьому разі такою організацією є Державний історико-культурний заповідник «Тустань». На сьогодні існують певні юридичні колізії, оскільки земля, на якій існувала Тустань, належить Національному природному парку «Сколівські Бескиди», а це зумовлює неефективність управління пам'яткою [4, с. 707-708]. Тому слід надати установам функції, для яких вони створювалися – щоб заповідник управляв пам'яткою, а парк – лісом. Для ширшого розвитку необхідна співпраця заповідника з органами місцевого самоврядування, місцевою громадою, громадськими організаціями тощо.

Необхідно розробити цілісний комплексний просторовий та часовий план – генеральний план розвитку – для пам'ятки і села, з урахуванням охоронних зон, потреб туристичної інфраструктури, функціонального зонування. Під час його розробки слід провести комплексні дослідження, зокрема й детальний візуальний аналіз території, а результати – комплексно аналізувати [5]. Об'єкти заповідника повинні ввійти до його території. Історичний агроландшафт, природне середовище Урицької котловини і традиційну архітектуру села Урич необхідно захищати охоронними зонами та постійним моніторингом за станом збереженості.

Висновки. Унікальні пам'ятки дерев'яної наскельної архітектури, розташовані у збережених природних та історично сформованих агроландшафтах, у сільських регіонах з традиційною архітектурою, тому є особливо привабливими для туристів. Відвідуваність пам'яток щороку невпинно зростає. Це неможливо скасувати, тому, щоб не втратити унікальних комплексів, потрібно організувати грамотну й ефективну туристичну інфраструктуру, яка перебере на себе навантаження з обслуговування відвідувачів.

У розвитку слід рухатися шляхом культурного туризму, який завдяки привабливості культурної спадщини дасть значний економічний ресурс для її догляду. При цьому основною цінністю повинно бути збереження пам'ятки, її правовий та фізичний захист. Так само слід підходити і до прийняття рішень про її музеєфікацію та не поспішати з натурним відтворенням дерев'яної наскельної архітектури. У сучасних умовах ефективним засобом презентації є цифрова тривимірна графічна реконструкція середньовічної забудови.

Організаційно ініціатором та керівником процесу повинна бути державна установа, для якої збереження та розвиток пам'яток дерев'яної наскельної архітектури є метою функціонування. Проте для ефективної роботи її діяльність має бути узгодженою із владою, місцевою громадою села, інвесторами, церквою. Необхідний комплексний, цілісний план просторового та часового розвитку пам'ятки, її природного й історичного середовища та села.

Такий підхід забезпечить не лише самодостатність та ефективність у збереженні пам'ятки, а й зробить її центром, двигуном розвитку довколишніх сільських регіонів.

Бібліографічний список

1. Рожко М. Ф. Тустань – давньоруська наскельна фортеця / М. Ф. Рожко. – К. : Наук. думка, 1996. – 240 с.
2. Рожко М. Тустань. Державний історико-культурний заповідник / М. Рожко // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 38-69.

3. Пархуць Л. Ландшафтно-просторовий уклад та архітектура села Урич / Л. Пархуць // Фортеця : зб. заповідника «Тустань» : на пошану Михайла Рожка. – Львів : Камула, 2009. – Кн.1.
4. Рожко В. Три роки діяльності заповідника «Тустань» : комплексний підхід до збереження та розвитку наскельного міста-фортеці / В. Рожко // Фортеця : зб. заповідника «Тустань» : на пошану Михайла Рожка. – Львів : Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 704-714.
5. Рожко В. Сучасні підходи до фіксації дерев'яної наскельної архітектури / В. Рожко // Другий міжнародний форум реставраторів у Львові, 15-18 травня 2008 р. Проблеми сучасної консервації та реставрації : матеріали та тези доп. – Львів : Сполом, 2008. – С. 42-44.
6. Черевко Г. Формування та використання персоналу в системі ресурсозабезпечення сільськогосподарських підприємств : монографія / Г. Черевко, Н. Василенка. – Львів, 2008. – 209 с.
7. Rozhko V. Methods of Graphical Reconstruction Of Log Cliff-Side Architecture / V. Rozhko // Proceedings of the Third International Congress on Construction History. – Berlin : Neunplus1, 2009. – V. 3. – P. 1287 – 1292.

Рожко В. Пути сохранения, восстановления и развития памятников деревянной наскальной архитектуры в сельских регионах

Объекты деревянной наскальной архитектуры – уникальные примеры средневекового зодчества, которые находятся в депрессивных сельских регионах в окружении природного ландшафта. Благодаря уникальности, а также сохраненным природным и исторически сложившимся агроландшафтам, памятники массово посещают туристы. Из-за отсутствия туристической инфраструктуры посетители усиливают природное разрушение скальных комплексов. Для решения проблем деревянной наскальной архитектуры автор предлагает двигаться путем культурного туризма, экономическая эффективность которого позволит не только сохранять и развивать памятники, но и окружающие сельские регионы. При этом памятники с их природно-историческим окружением должны восприниматься не только как аттракция, но и как главная ценность, которая должна быть сохранена. С этой точки зрения, не следует спешить с решением о натурном восстановлении деревянной застройки на скалах.

Ключевые слова: деревянная наскальная архитектура, графическая реконструкция, реставрация памятников архитектуры, культурный туризм, сельские регионы

Rozhko V. Ways of preserving, reconstructing and development of log cliffside architecture in agricultural regions

Monuments of log cliffside architecture are unique examples of medieval construction, situated in depressive agricultural regions in natural landscape environment. A lot of tourists visit monuments because of their uniqueness and preserved natural and historical agricultural landscapes. There is no touristic infrastructure, so visitors cause deterioration and destruction of cliffs. For solving these problems author proposes to use heritage tourism, whose economic effectiveness allow to preserve and develop both monuments and villages around. Monuments and their natural and historical environment should be accepted as the main treasure to be preserved. Because of this we should not hurry with decision about complete reconstruction of log cliffside architecture on site.

Key words: log cliffside architecture, graphical reconstruction, restoration of architectural monuments, heritage preservation, heritage tourism, agricultural regions.